VOX POPULI AGENCY

ROSA LUXEMBURG STIFTUNG

apka

Дослідження думок представників ромських громад і зацікавлених сторін щодо потреб ромської молоді

АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ
ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ
СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження виконано в рамках проекту «Аналітичне дослідження положення та потреб ромської молоді в Україні» за підтримки Rosa Luxemburg Stiftung. Зміст публікації перебуває у виключній відповідальності ГО «Молодіжна агенція з адвокації ромської культури «АРКА» і може не відображати позиції Rosa Luxemburg Stiftung»

Звіт підготовлено на замовлення громадської організації МОЛОДІЖНА АГЕНЦІЯ З АДВОКАЦІЇ РОМСЬКОЇ КУЛЬТУРИ «АРКА»». Думки, викладені у звіті, є позицією авторів і можуть не відображати думки представників організації МОЛОДІЖНОЇ АГЕНЦІЇ З АДВОКАЦІЇ РОМСЬКОЇ КУЛЬТУРИ «АРКА».

Команда дослідників:

Ольга Жмурко – модерування фокус-групової дискусії і аналіз даних

Андрій Кашин – розробка методології дослідження

Наталя Лиштва – координація збору даних, модерування глибинних інтерв'ю

Сергій Поречний – модерування інтерв'ю і аналіз даних

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ 4

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ 4

Завдання дослідження 4

Дизайн вибірки 5

Загальні характеристики та особливості різних груп респондентів при проведенні глибинних інтерв'ю 6

ДУМКИ РОМСЬКИХ АКТИВІСТІВ ТА РОМСЬКОЇ МОЛОДІ 8

Поняття «успішності» ромської молоді 8

Сприйняття гендерних ролей і функцій 9

Освіта як ознака успішності 9

Дозвілля 11

Соціальні моделі і традиції – в чому полягає різниця 13

Стислі висновки до розділу 15

ДУМКИ МОЛОДІЖНИХ ПРАЦІВНИКІВ 17

Обізнаність про ромські громади 17

Особливості залучення і взаємодії із ромською молоддю 18

Маркери успішної ромської молоді і незадоволені потреби 19

Стислі висновки розділу 21

ПРАЦІВНИКИ СФЕРИ ОСВІТИ ПРО РОБОТУ ІЗ РОМСЬКОЮ МОЛОДДЮ . . . 22

Узагальнене сприйняття ромської молоді і ромських громад в цілому 22

Бар'єри для взаємодії 23

Молодіжна і громадська активність серед ромської молоді 25

Стислі висновки розділу 26

МІСЦЕВА ВЛАДА ПРО РОМІВ ТА РОМСЬКУ МОЛОДЬ 27

Стислі висновки розділу 30

ВИСНОВКИ 31

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЗА ПІДСУМКАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ 33

ОРГАНАМ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ 33

МОЛОДІЖНИМ ПРАЦІВНИКАМ 34

ПРЕДСТАВНИКАМ СФЕРИ ОСВІТИ 34

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ГІ – глибинне інтерв'ю

ФГД – фокус-групова дискусія

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Соціологічне дослідження проведене компанією VoxPopuli Agency на замовлення Громадської організації МОЛОДІЖНА АГЕНЦІЯ З АДВОКАЦІЇ РОМСЬКОЇ КУЛЬТУРИ «АРКА» у липні-листопаді 2021 року.

Метою дослідження є вироблення рекомендацій для представників органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо залучення представників ромських громад до програм підтримки молоді на місцевому рівні.

Дослідження проведене із застосуванням якісних методів, зокрема, фокус-групових дискусій і глибинних інтерв'ю. Дані методи дозволяють дослідити глибинну мотивацію, аргументи та ставлення респондентів до проблем, які обговорюються під час бесід або дискусій. Обмеженням якісних методів є те, що вони не дозволяють збирати і аналізувати статистичні показники, а їхні результати дають можливість відслідкувати тренди і тенденції, притаманні опитуваним групам, але не можуть бути екстрапольовані на всю генеральну сукупність.

Водночас, перевагою якісних методів також є те, що вони дозволяють отримати розгорнуті відповіді і краще зрозуміти позицію респондента з того, чи іншого питання.

Результатом дослідження є виявлення і аналіз трендів серед досліджуваних груп щодо питань дослідження.

Завдання дослідження

1) Визначити перелік потреб ромської молоді, в тому числі і дослідити різницю між потребами у молоді, яка проживає дисперсно і компактно.
2) Дослідити обізнаність і залученість ромської молоді до проєктів або ініціатив, які впроваджуються для молоді на місцевому рівні – можливості інтегрування у ці проєкти.
3) Вивчити способи проведення дозвілля ромської молоді, коло спілкування та коло авторитетних людей, до думок яких дослухаються.
4) Дослідити обізнаність про потреби ромської молоді серед досліджуваних груп: молодіжних працівників, працівників сфери освіти та органів місцевої влади.

передбачав проведення 2-х фокус-груп із представниками ромської молоді. Перша – з респондентами і респондентками, які мають вищу освіту, працевлаштовані і інтегровані у громадську діяльність. Друга фокус-група планувалася із ромською молоддю, яка проживає в компактних поселеннях або в традиційних[1] закритих ромських громадах. З огляду на чутливість тематики, яку планувалося дослідити під час дискусій, дослідники запропонували провести дискусії з цією групою молоді роздільно – з дівчатами і хлопцями.

У фокус-групі з хлопцями взяли участь 4-ро респондентів, фокус-групова дискусія із дівчатами не відбулася, і з ними проводилися індивідуальні глибинні інтерв'ю.

Вже на етапі організації дослідження було виявлено прямий зв'язок між тим рівнем залученості молоді до соціальних процесів (наявність освіти, кола спілкування, яке виходить за межі ромської етнічної спільноти тощо) і готовністю брати участь в соціологічному дослідженні і відкрито говорити на теми довіри, взаємодії всередині ромської громади і життєвих планів.

На цей аспект варто звертати увагу, зокрема, всім зацікавленим представникам молодіжної і освітньої сфери при встановленні контакту із ромською молоддю і залученням їх до співпраці.

Таким чином, в межах проєкту було проведено 1 фокус-групову дискусію з представниками ромської молоді, які проживають дисперсно, працевлаштовані і мають вищу освіту, 1 фокус-групову дискусію із хлопцями, які проживають у «традиційних» ромських громадах.

Учасники і учасниці першої фокус-групи всі без винятку мають вищу освіту, працевлаштовані (ті, хто має завершену вищу освіту), мають досвід громадської діяльності. Вони представляють різні регіони України – Закарпаття, Львівську область, Кіровоградську і Миколаївську області. Дана фокус-група була інформативною.

Участь у фокус-групі з хлопцями із традиційних ромських громад взяли представники із Закарпатської, Херсонської, Дніпропетровської, Одеської і Чернігівської областей. Більша частина учасників була присутня лише на першій половині групи (до 1 години). Дана фокус-група була менш інформативною, але також дозволила зібрати мінімально достатню інформацію для подальших узагальнень.

[1] Під «традиційними» громадами маються на увазі ромські громади, члени яких, переважно, спілкуються з представниками свого етносу, проживають або в компактних поселеннях, або в тих районах населених пунктів, де проживає видима в громаді кількість ромів («ромські вулиці», «ромські райони»). Такі громади є відносно соціально закритими для представників інших етнічних груп.

Вибірка ключових інформантів глибинних інтерв'ю включала:

- Працівників сфери освіти – 3 глибинні інтерв'ю;
- Представників місцевої влади – 4 глибинні інтерв'ю;
- Молодіжних працівників – 2 глибинні інтерв'ю;
- Ромських активістів, які працюють з молоддю – 3 глибинні інтерв'ю.
- Представників ромської молоді (дівчата), які проживають в компактних поселеннях (2 інтерв'ю).

Географія дослідження: Київська, Волинська, Чернігівська, Сумська, Донецька, Харківська, Херсонська, Закарпатська, Львівська області.

Загальні характеристики та особливості різних груп респондентів при проведенні глибинних інтерв'ю

- працівники освіти – дана група респондентів, в основному, мало знає про ромів свого регіону. Респонденти більше обізнані про молодь шкільного віку і студентів, але як окрему категорію – представників ромських громад не виділяють. Джерела отримання інформації про потреби молоді, специфіку різних соціальних і етнічних груп досить формалізовані – по вертикалі системи освіти.

- представники органів місцевої влади – дана група респондентів знають про проблеми і потреби молоді регіону. Охоче розповідають про те, що було вже зроблено. Її представники досить формально описують можливі шляхи взаємодії – через звернення до них згідно процедур та офіційних заяв. Що у випадку із представниками ромського етносу є досить неефективною практикою.

- молодіжні працівники – знають проблеми молоді свого регіону. Більш інформовані про вікову групу 14-18 та 19-25 років, проте працюють в більшості випадків з активною не-ромською молоддю. З огляду на невеликий відсоток ромів серед своїх знайомих, мають загальне уявлення про особливості і потреби ромського етносу. При цьому дана категорія ключових інформантів (з не-ромського середовища) є найменш зарегулюваною і може взаємодіяти зі своїми цільовими аудиторіями різними, в тому числі і неформальними способами.

- ромські активісти, які працюють з молоддю – найбільш інформована група респондентів. Вони є представниками ромського етносу (як правило), тому володіють інформацією про різні вікові групи представників ромської молоді. Під час артикуляції потреб ромів транслювали, здебільшого, власну позицію про бажаний розвиток і інклюзію ромських громад у своєму регіоні. Ромські активісти також увійшли і до складу учасників фокус-групової дискусії. Група була активна та інформативна. Менш активною була фокус-група із представниками ромської молоді, які не є активістами громадських рухів – більша частина учасників не змогла бути присутньою до кінця обговорення. За цих причин було прийняте рішення провести замість фокус-групи з представницями ромських громад глибинні інтерв'ю – це забезпечило більший рівень щирості та довіри респондентів до модераторів.

- представниці ромських громад – інтерв'ю із ними були щирими і інформативними. Ці респондентки, в тому числі і за їхніми власними словами, не були «типовими» представницями традиційних ромських громад. У більшості вони розповідали про взаємодію всередині ромської спільноти, побут, дозвілля і життєві плани. Часто цінною в таких дослідженнях буває не лише інформація про особистий досвід респондентів/ок, але і непрямий досвід – спостереження, думки та оцінка явищ і подій, які вони спостерігають.

Всі інтерв'ю проводилися на умовах конфіденційності. Всі дані використовуються в аналітичному звіті в узагальненому і деперсоніфікованому вигляді.

ДУМКИ РОМСЬКИХ АКТИВІСТІВ ТА РОМСЬКОЇ МОЛОДІ

Поняття «успішності» ромської молоді

Зі слів представників ромських активістів, «успішність» ромської молоді має умовну і ситуативну конотацію. З одного боку, успішна молода людина будь-якого етносу – це людина з освітою, роботою, широким колом соціальних зв'язків, які дозволяють їй добре інтегруватися в соціальні процеси і використовувати наявні можливості. З іншого боку, всі ці характеристики зазвичай мають суттєві обмеження – походження людини, умови, в яких вона росте і виховується, коло спілкування.

Так, висхідні дані ромської молоді часто відмінні від тих, які мають їхні не-ромські однолітки – особливо, якщо мова йде про родини, які належать до соціально-вразливих верств та/або проживають у компактних етнічно обмежених поселеннях.

Маркери успішності молодих ромів – самостійність (йшлося, переважно, про представників чоловічої статі):

> *«Гарна робота, гарна сім'я; бути прикладом (для інших). Самі ж роми стали дивитись на успішних ромів. Навіть релігійні роми хочуть служити в церкві, а не просто відвідувати.*
> *Більше молодші роми починають змінювати менталітет, треба "подати їм руку". Але стелю стереотипу їм важко подолати»*
> (за даними ГІ)

> *«Є традиційне уявлення: якщо хлопцю 16-17 років і він має роботу, одружений і може утримувати свою сім'ю – це позитивний показник. Більш сучасне розуміння успішності – мати освіту і через освіту розвиватись. Проте такий шлях не став поки що (основним) для молодих ромів»*
> (за даними ГІ).

Поняття «успішності» всередині самої молодіжної ромської спільноти трактується також по-різному. Так, для частини респондентів, в тому числі і тих, які мають освіту, цінністю і важливим маркером успішності в ромській спільноті є наявність сім'ї, стабільного джерела прибутку, часто до ознак успішності належать і матеріальні речі – брендовий одяг, гаджети, авторитет всередині своєї спільноти тощо. Аналізуючи власні кола спілкування всередині ромської спільноти, молоді люди з числа активістів і активісток, стверджують, що традиційним маркером успішності для більшості є матеріальні ресурси. Інші ознаки «успішності» – громадська активність, соціальна або професійна реалізація не артикулюються ромською молоддю як пріоритетні фактори. Особливо, на думку ромських активістів і активісток, це може стосуватися дівчат.

Сприйняття гендерних ролей і функцій

Не дивлячись на наявність всередині ромської спільноти помітної частини дівчат, які здобувають або мають вищу освіту, працюють і мають можливості реалізуватися у громадській сфері, традиційні гендерні ролі і очікування від дівчат всередині консервативних ромських громад досить передбачувані.

> *«Від дівчат очікують слухняності (батьків), що вони швидко вийдуть заміж, переїдуть до чоловіка, і будуть реалізовані як матері»*
> (за даними ФГД)

> *«Дівчат ромок часто обмежує раннє заміжжя. Батьки забирають дівчат зі школи, не завжди дівчата цього хочуть. Хлопці – (згідно традиційних підходів) малообмежені, в основному це самообмеження ромів»*
> (дані ГІ)

Про особливості становища ромських жінок в середні самих ромських громад в інформаційному і громадському просторі публікували матеріали як представники правозахисної спільноти[2], так і соціологи[3]. Респонденти даного дослідження підтверджують стійку регламентованість гендерних ролей всередині ромських громад, що і визначає коло спілкування, потреб і можливостей дівчат і хлопців з ромських родин.

Освіта як ознака успішності

Більшість молодих ромів і ромні[4], які взяли участь в опитуванні, мають освіту або планують її здобувати. В цілому, за їхніми оцінками, ромська молодь (принаймні з близького оточення) також здобуває освіту – як хлопці, так і дівчата. Освіта – це можливість в подальшому знайти роботу і реалізуватися в житті. І хоча майже у кожної респондентки з числа учасниць глибинних інтерв'ю є знайомі ромні, які навчалися лише до 3-го класу (отримали початкову освіту), все-таки дівчата спостерігають позитивну тенденцію у своєму оточенні.

> *«Здебільшого старше покоління рідко має вищу освіту або гарну роботу. А молодше покоління починає вчитися, маю багато знайомих ромів, які навчаються.»* (За даними ГІ)

---

2 Ромська жінка сьогодні: як вижити під тиском. Кампанія «Повага». Див. https://povaha.org.ua/romska-zhinka-sohodni-yak-vyzhyty-pid-tyskom-potrijnoji-dyskryminatsiji/

3 Становище ромських жінок в Україні. Т. Марценюк. Див. https://commons.com.ua/ru/sotsialno-ekonomichne-stanovishhe/

4 Ромні – похідне, форма жіночого роду від «ром» – представник ромського походження чоловічої статі.

Варто в той же час відмітити, що учасники фокус-групових дискусій і глибинних інтерв'ю у більшості своїй належать до досить інтегрованих родин – проживають не в компактних поселеннях, а у містах, де ромське населення, хоч і є видимою національною меншиною, але добре інтегроване в суспільні процеси.

> *«У нашому місті є вулиці, де мешкає безліч ромів. Роми діляться на дві категорії: є роми, які живуть зазвичай, їхні діти ходять до школи, здобувають освіту, але таких мало. А є такі роми, які живуть «не дуже» і вони потребують допомоги.»* (За даними ГІ)

Та не для всіх молодих ромів і ромні[5] ознакою успішності є наявність освіти. Чим більш соціально закритою є громада, тим більш консервативною є «оцінка» успішності.

Однак і тут є один важливий аспект – самі по собі навіть закриті громади не є гомогенними – саме родина – сім'я як соціальна одиниця визначає спосіб виховання і систему цінностей, в якій живуть її члени. Так, всередині однієї ромської громади можуть бути більш консервативні або менш консервативні сім'ї.

Для ромських дітей, за словами учасників фокус-групових дискусій, беззаперечними авторитетами можуть бути старші члени родини. Часто наявність освіти і роботи у старшого покоління визначає ці ж цінності і для молодших членів родин.

> *«Якщо батьки мають освіту, і вони бачать в ній цінність, вони будуть це транслювати і своїм дітям».* (за даними ФГД)

Ці слова підтверджує і учасник фокус-групової дискусії з хлопцями. Саме завдяки батькам і їхньому впливу він успішно навчається у школі, відвідує спортивну секцію і навіть долучений до громадської активності. Разом з тим він відмічає, що за його оцінками більшість ромських однолітків, яких він знає, не прагнуть до освіти – батьки не бачать в цьому цінності, а самі діти поки що її також не розуміють:

> *«Вони (ромські діти) не розуміють, що їм буде потрібна освіта, щоб працювати. Батьки їхніх батьків не мали освіти, і десь працювали; батьки цих дітей теж чимось займаються. А їхні діти хочуть в майбутньому теж заробляти і нормально жити. Але вони не пов'язують це з освітою».* (За даними ФГД)

> *«У більшості ромських родин, в яких батьки не мають освіти або мають неповну загальну освіту, не стимулюють дітей до навчання і, відповідно, не прищеплюють їм альтернативні від своїх патерни поведінки»* (дані ФГД)

[5] Ромні – похідне, форма жіночого роду від «ром» – представник ромського походження чоловічої статі.

Дозвілля

Дозвілля молодих ромів багато в чому визначається: місцем проживання (великий або малий населений пункт), типом громади – консервативною і закритою (проживає компактно) або інтегрованою (проживає дисперсно), колом спілкуванням (обмежується лише або переважно ромами або ж не лише ромами). Наприклад, за даними попередніх досліджень – 33% ромів мають у своєму близькому колі спілкування лише ромів, а 78% – коло ближніх знайомих становлять переважно або лише роми[6].

Учасники і учасниці фокус-груп ділилися власними спостереженнями за тим, як сьогодні проводять свій вільний час їхні однолітки та підлітки з числа ромської громади. Більшою мірою, молоді люди говорили про ромів зі свого близького оточення – а це соціально інтегрована молодь, яка навчається.

На їхню думку, ромська молодь, як і молодь в цілому сьогодні значну частину свого часу приділяє соціальним мережам – Tik Tok, Instagram. Месенджери Telegram і Viber – лідери серед інструментів для спілкування і отримання новин. Соціальна мережа Facebook менш популярна серед молоді, і використовується здебільшого для навчання або отримання новин.

Важливою частиною особистого часу для ромської молоді є спілкування в колі однолітків з числа ромської громади – це родичі, близькі друзі і знайомі. Традиційно ромські родини збираються разом на релігійні і новорічні свята, час від часу для молоді влаштовують вечірки і зібрання старші члени родини, або ж такі вечірки суто організовує сама молодь. У деяких ромських родинах, за словами учасниць фокус-групової дискусії, які виховують дітей у досить жорстких рамках, такі вечірки і зібрання, а часто і релігійні зустрічі (проповіді, недільні служби) є важливою частиною соціального життя.

В той самий час, учасники і учасниці говорять, що наразі бачать суттєві зміни серед представників старшого покоління – вони менше обмежують спілкування молодих ромів і ромні із однолітками, в тому числі і не-ромського походження.

Для компактних поселень така ситуація – із регламентуванням соціальних контактів з боку старшого покоління, скоріше, неактуальна. Діти і підлітки у компактних поселеннях вільно і часто комунікують між собою, однак щодо соціальних контактів із представниками інших груп – це, скоріше, виключення. Адже і школу ромські діти відвідують, як правило, найближчу до компактного поселення, в якій навчаються, переважно ромські діти. Із позашкільної активності можуть бути релігійні або спортивні заходи на території все тих же компактних поселень.

---

[6] Дослідження «Мапування потенціалу працевлаштування та розвитку підприємництва у ромських громадах» 2021 р. Див. https://www.irf.ua/publication/analitychnyj-brif-mapuvannya-potenczialu-praczevlashtuvannya-ta-rozvytku-pidpryyemnycztva-v-romskyh-gromadah/

В таких випадках коло інтересів молоді *«може обмежуватися спільними вечірками, зборами, весіллями або іншими подіями, на яких традиційно можуть збиратися ромські родини. На таких зустрічах намагаються познайомитися, тому що вийти заміж – це теж ознака успішності. Саме для дівчат.»* (дані ФГД).

Міркуючи про дозвілля саме ромської молоді, учасники фокус-групових дискусій і глибинних інтерв'ю намагаються уникати узагальнень, адже у більшості своїй генералізація тверджень може бути дещо стереотипною. Але деякі ознаки, притаманні ромській молоді, якими поділилися учасники дослідження, все-таки варто навести.

- **"Дорослість"** – *«...бо ромські діти швидко дорослішають: у 13-14 років вони суттєво дорослі за однолітків не ромів, у 18-20 років, це вирівнюється»* (за даними ГІ);
- **"Невизначеність через упереджене ставлення за етнічною ознакою"** – *«є діти, що закінчили школу..., є діти які вступили в університети і їх закінчили завдяки програмі "Відродження"[7]. Багато з них не можуть себе знайти через те, що вони роми»* (наприклад, через упереджене ставлення за етнічною ознакою при прийнятті на роботу тощо).
- **"Різноманітність"** – *«...бо багато етнічних груп в Харкові багато ромських спільнот (порядку 6 великих етнічних груп ромів). В кожній групі свої традиції»* (за даними ГІ).

Жодна респондентка глибинних інтерв'ю та ромські активісти не змогли пригадати якісь загальні заходи, в яких вони особисто або їхні знайомі ромського походження брали участь. До певної міри (незначна частина опитаних – до 5-ти учасників дослідження) знають про наявні молодіжні хаби і інші загальні молодіжні активності в регіоні. Водночас, ромська молодь – як безпосередньо активісти, так і ті, хто час від часу долучаються до громадської активності через старших зайомих або однолітків з числа ромської громади, добре обізнані про молодіжні заходи для ромської громади. Так, молодь з Херсонської і навіть Дніпропетровської області працюють над створенням молодіжного ромського центру, залучають до своїх ініціатив підтримку від органів місцевого самоврядування, налагоджують міжрегіональну співпрацю між собою.

Ромські активісти наполягають на тому, що для повноцінної роботи із ромською молоддю в громадах місцева влада та інші відповідальні представники (зі сфери освіти, адміністративних послуг), мають визнати, очікувати ініціативності від молодих ромів, якщо вони не мали рольової моделі активізму у своїй родині або в близькому оточенні, буде марно – молодь, як правило, не обізнана про свої можливості у цьому відношенні.

---

[7] Йдеться про благодійну програму Ромського освітнього Фонду (Будапешт) і Міжнародного Фонду «Відродження», яка діяла в Україні до 2019 року.

Наприклад, декілька респонденток глибинних інтерв'ю наводять історії із власного досвіду. Не дивлячись на те, що вони росли в досить консервативних громадах, у їхньому близькому оточенні були і є молоді роми, які ведуть активну громадську роботу – організовують культурницькі ініціативи, навчають ромській мові, ведуть тренінги із захисту прав. Тож і коло їхніх нинішніх інтересів визначається цим досвідом – вони навчаються, планують здобути освіту, започаткувати власний бізнес.

Тож в громадах, де немає таких активних молодих ромів, які можуть виступати і рольовими моделями для іншої молоді, і активно комунікувати і взаємодіяти із різними групами, молодіжні працівники і працівники освіти повинні проактивно і ініціювати таку комунікацію самостійно. А це робота, яка передбачає тривалий процес вибудови довіри з ромською етнічною спільнотою. З іншої сторони, часто самі представники різних не-ромських груп – жителів громади є носіями стереотипів щодо ромів. Тобто в будь-якому разі без додаткового просвітництва щодо толерантності і боротьби з упередженнями щодо ромів з боку громадськості в цьому процесі не обійтися.

> *«Загальне правило таке ж: чим менш консервативною є група – тим меншою мірою традиції заважають реалізації потреб і розвитку людей.»*
> (за даними ГІ)

В цілому, і якість дозвілля і можливість будувати плани на майбутнє майже завжди залежать від умов проживання, соціально-економічного становища родини і кола спілкування. Найбільш помітним фактором для задоволення будь-яких потреб, які стоять після базової – потреби у безпеці, є наявність фінансових ресурсів для задоволення всіх інших потреб.

Соціальні моделі і традиції – в чому полягає різниця

За словами респондентів з числа ромської національної меншини, соціальні моделі і традиції всередині ромських громад багато в чому можуть визначати систему соціальних координат для їхніх членів.

Серед таких учасники фокус-групових дискусій і глибинних інтерв'ю називали «Романіпе». Ця система правил поведінки або «ромський закон» яка ідентифікується самими ромами як частина їхньої традиційної культури. Про суть і деталі «Романіпе» самі роми під час дискусії говорять неохоче. Молодь, яка має освіту і дотична до ромського активізму наголошує на тому, що ці правила, дійсно, важливо дотримуватися, якщо людина є ромської ідентичності. Про «Романіпе» варто знати і тим, хто намагається налагоджувати контакт, зокрема, із традиційними ромськими громадами. Хоча, здебільшого, канони і правила «Романіпе» стосуються саме внутрішніх ромських питань і рідко можуть стосуватися людей поза ромською громадою.

«Успішна (ромська) людина має бути не заплямована в порушенні ромських законів і традицій (Романіпе).” (за даними ГІ)

Водночас, ромські активісти зауважують, що і контроверсійні соціальні маркери (наприклад, ранні шлюби, відсутність освіти тощо) маркуються не-ромами як «традиції» ромських громад; за словами молодих ромів, це суттєвою мірою обмежує можливості взаємодіяти і залучати до співпраці представників не-ромського середовища у вирішенні цих проблем, адже якщо ці явища сприймаються як деяка соціальна і культурна норма етнічної спільноти, то і вирішуватися вони мають всередині самої спільноти.

«Ромська спільнота не бачить проблем у традиціях, які їм можуть заважати чогось досягати. Хоча зі сторони це може виглядати як проблема.» (дані ГІ)

Так, ромські активісти зауважують, що одним з чутливих аспектів для ромської молоді в компактних поселеннях є створення родин молодими людьми у досить молодому віці – так звані «ранні шлюби»[89]. Часто одруження і народження дитини одразу переводить молодих батьків до когорти «дорослих», для яких отримання освіти або інші молодіжні потреби відходять на другий план. Для молодих родин пріоритетними стають: працевлаштування, придбання або оренди житла, виховання дітей. Отримання або завершення освіти відходить, особливо для молодих матерів, на другий план.

«Дівчата навчаються переважно до 3-5-го класу, в нашій школі людини три закінчило 11 класів. Хлопці також рідко доходять до 10 класу.»
(За даними ГІ)

Тож, міркуючи про «традиції» в ромській спільноті, важливо, не вдаватися до тих чи інших крайнощів у їхньому трактуванні. Цілком логічно, на думку ромських активістів, попередньо обговорити і погодити із зацікавленими сторонами (представниками органів місцевої влади, молодіжними працівниками) їхню позицію та розуміння ромських традицій – це визначить і потенційні подальші кроки, які вони будуть готові зробити у питаннях інтеграції ромської молоді.

На думку ромських активістів, сама ромська спільнота, в тому числі і старше покоління, потребують просвітницької роботи і залучення до дискусій про те, як зберігати традиції і культурну ідентичність, і в той же час забезпечувати доступ молоді до наявних соціальних можливостей. Певну просвітницьку функцію виконують у громадах релігійні спільноти – пастори церков є лідерами думок і мають авторитет серед груп ромів, і часто впливають на думки прихожан в тому числі і щодо соціальних установок.

[8] Ранні шлюби в ромських громадах: традиція чи проблема. Т. Марценюк. Див. http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7856/Martsenyuk_Ranni_shliuby_u_romskykh_spilnotakh.pdf

[9] У більш традиційних громадах шлюби можуть укладатися до настання повноліття, у громадах більш відкритих – пізніше, після досягнення людьми 18-річчя.

«Наша громадська організація (існує з 2005 року) задовольняє якісь соціальні чи матеріальні потреби. Але змін в житті людей я не бачив протягом цих років. При релігійному впливі (зміна релігійних установок) навпаки у людей з»являються внутрішні потреби, які людина намагається задовольнити. Змінюється система цінностей, мислення, моделі поведінки і в результаті змінюються цілі людини...» (дані ГІ)

В цілому, соціальні маркери і їхні похідні (часом, в окремих населених пунктах чи регіонах досить стереотипні і навіть образливі), не є визначальними для традиційних ромських родин. Навпаки, важливими для ромської спільноти традиціями є повага до старших родичів і літніх людей, врахування їхньої думки при прийнятті колегіальних або родинних рішень, цінність родинних зв'язків, які є є першим джерелом підтримки.

Проте слід зауважити, що для різних етнічних груп будуть відмінності щодо того чи є статус такої успішної людини визнаним тільки всередині своєї ромської групи, чи вважається таким і в більш широкій спільноті:

«Для різних ромських груп будуть відмінності: для традиційних груп – більше правила «ромські», для більш асимільованих груп – статус за межами ромської спільноти.» (за даними ГІ)

Стислі висновки до розділу

За словами ключових інформантів, які не належать до ромської спільноти, ромська молодь має схожі проблеми, що і молодь у своєму регіоні. Однак проблеми і потреби ромської молоді суттєво обтяжується певними особливостями, пов'язаними із етнічною ідентичністю.

- **Проблема дозвілля**. Для ромської молоді, яка проживає в компактних поселеннях, ця проблема обтяжується і сегрегованістю їхньої громади.

- **Працевлаштування**. Допомога у працевлаштуванні зі сторони держави не надається молоді взагалі, хоча номінально у Центрах зайнятості можна отримати консультацію, інколи – направлення на роботу/вакансії підприємств, які взаємодіють із Центрами зайнятості[10]. Часто саме з формальних причин (відсутність реєстрації чи документів, відсутність попереднього місця роботи); роми не можуть ні отримати мінімальну допомогу по безробіттю, ні стати на облік у Центрі зайнятості населення.

[10] За даними дослідження «Мапування потенціалу працевлаштування та розвитку підприємництва у ромських громадах» https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2021/04/employment-brief-corrected2.pdf

Для ромських родин, які належать до соціально-вразливих верств населення, і для тої молоді, яка проживає компактно, до наявних додаються також наступні проблеми:

- Відсутність належного соціального включення – обмежене коло спілкування;
- Отримання якісної освіти – загальної, середньої спеціальної і вищої;
- Упереджене ставлення з боку інших жителів громади – за етнічною ознакою;
- Слабка мотивація ромських батьків залучати своїх дітей до навчання;
- Соціально-економічні проблеми, які є перепоною для різностороннього розвитку (відвідування позашкільних активностей тощо);

Ромська молодь майже не обізнана про молодіжні активності у своїх населених пунктах. Щодо ромських молодіжних активностей – вивчення ромської мови, культури, історії, вони реалізуються саме ромськими громадськими організаціями.

«Ромські традиції» (Романіпе) – можуть бути і обмежуючим фактором для соціальної інтеграції і взаємодії, але їх варто враховувати при роботі з молоддю, оскільки вони є важливим аспектом ідентичності і сприйняття людини всередині ромської спільноти. Помилково саме з «традиціями», а не з соціально-економічними чинниками та чинниками, пов'язаними із дискримінацією або обмеженими можливостями ромів респонденти з числа молодіжних працівників, співробітників сфери освіти і представників органів місцевого самоврядування схильні пояснювати і спосіб життя ромів, які проживають у компактних поселеннях або в закритих громадах (переміщення з метою сезонного працевлаштування, відсутність доступу до освіти тощо).

ДУМКИ МОЛОДІЖНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Молодіжні працівники – це люди, які працюють з молоддю, створюючи можливості розвитку, самореалізації, залучення до прийняття рішень, захисту прав, обміну досвідом та розвитку компетенцій, необхідних молодим людям, щоб стати успішними у сучасному світі. Молодіжним працівником чи працівницею можуть стати представники державних органів, органів місцевого самоврядування, комунальних закладів чи громадських об›єднань, які мають професійні навички роботи з молоддю[11].

В Україні затверджено Порядок реалізації Програми «Молодіжний працівник»[12], яка передбачає залучення представників громадянського суспільства та органів державної влади, які мають безпосереднє відношення до реалізації молодіжної політики, підвищувати свою кваліфікацію та опановувати знання і навички із роботи з молоддю.

Територіальним осередком молодіжної діяльності за участі молодіжних працівників у громаді має стати створений молодіжний центр, на базі якого молодь може зустрічатися, проводити різні заходи, спілкуватися, мережуватися і взаємодіяти в межах спільних активностей[13]. Такі центри діють в громадах на базі спортивних, культурних і освітніх установ і фінансуються за кошти місцевих бюджетів. На території України працює вже більше 200 таких молодіжних центрів. Вони мають увійти до всеукраїнської мережі молодіжних центрів.

Обізнаність про ромські громади

Молодіжні працівники, які увійшли до вибірки дослідження і взяли участь в глибинних інтерв'ю, у більшості своїй мало обізнані про ромську етнічну меншину, представники якої проживають на території їхніх населених пунктів. В цілому, молодіжні працівники поки що не розглядають групу ромської молоді як таку, яка потребує прицільної взаємодії під час встановлення контакту. Як правило, в громадах, в яких працюють респонденти, роми серед активної молоді є мало помітні, або ж *«Не включені (в молодіжні та інші соціальні активності)»*.

---

11 Що робити з молоддю в ОТГ. Успішні практики об'єднаних громад http://decentralization.uacrisis.org/youthpractices

12 Порядок реалізації Програми «Молодіжний працівник» https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1178-18#Text

13 Про молодіжні центри. Див. https://decentralization.gov.ua/youth/molodizhni-tsentry-v-hromadakh

Міркуючи про доцільність сфокусованої роботи із ромською молоддю на рівні громад, молодіжні працівники, хоч і виділяють ряд соціальних особливостей у взаємодії із ромськими громадами своїх населених пунктів, проте роблять це досить стереотипно. Самі ж респонденти так само вказують на наявність стереотипів щодо ромів з боку жителів громад говорять. Ці стереотипи, ймовірно, і є тими початковими перепонами у контактуванні з ромською молоддю – на етапі знайомства і залучення в загальні молодіжні активності.

> *«У нас кажуть що є роми, а є цигани". А для людей це все "цигани" і стереотип, що зараз будуть красти, обманювати і т.д. Така поведінка відсторонює самих ромів долучатись до життя громади.»*
> (за даними ГІ)

Особливості залучення і взаємодії із ромською молоддю

Відносно взаємодії ромської молоді з не-ромами існує взаємна недовіра, що культивується, за словами молодіжних працівників, представниками старшого покоління. За спостереженнями молодіжних працівників, ромська молодь може чудово взаємодіяти з не-ромами в навчальних закладах (можливо в інших місцях, таких як гуртки), проте поза навчальними закладами таке спілкування не заохочується батьками з обох сторін.

> *«В навчальних закладах – так (спілкуються). Поза навчальними закладами позиція батьків заважає: (дружба з ромами прирівнюється до поганої компанії). Для поліпшення треба просвітницька робота з двох сторін: зі сторони ромів (вони дуже закриті), і зі сторони громади.»*

> *«Недовіра з боку батьків відпускати неповнолітніх ромів на заходи, де буде не тільки ромська молодь (приклад тренінг на 3-4 дні). Де було питання спільного проживання дітей. Часті випадки і з різними родинами.»*

Про те, що в деяких, досить консервативних ромських громадах представники старшого покоління обмежують спілкування молоді із не-ромами, говорили і респонденти з числа ромської молоді. Важливим аспектом у тому, щоб вибудовувати контакти і довіру з ромськими громадами тут будуть: а) посередництво з боку активної ромської молоді (якщо така в громаді є), б) проведення заходів для ромських громад із залученням або ж інформуванням представників старшого покоління (заходи можуть бути присвячені темі культури, історії ромів).

Молодіжні заходи, які можуть передбачати поїздки, більш системне і тривале залучення ромської молоді, без встановлення первинної довіри можуть сприйматися досить скептично саме з боку старшого покоління. На думку одного з респондентів, в їхній громаді найбільш видимим є 1-2 представники ромської

громади, які намагаються перебрати на себе більшість комунікації і інформації як від громади до ромів так і навпаки. Респондент оцінює це як прояв ромських традицій – наявність старійшини або «головного комунікатора» з боку ромської громади.

В реальності ж може бути, що ця людина, з якою найбільше взаємодіє і влада, і різні інші групи, не завжди має авторитет всередині ромської громади, тобто не може повноцінно представляти її інтереси, і тим більше інтереси молоді.

Створення молодіжних центрів або хабів, за словами молодіжних працівників, є дуже позитивним сигналом для налагодження діалогу і сталого розвитку в громаді. Однак з боку ромської молоді такі центри не є поки що затребуваними. Жоден респондент з числа молодіжних працівників не зміг пригадати серед відвідувачів центрів представників ромської молоді.

На думку респондентів з цієї категорії, ромська молодь «не цікавиться роботою хабів». Якщо поглянути на ситуацію глибше, і, спираючись на рівень обізнаності молодіжних працівників про потреби і особливості ромської молоді у їхніх населених пунктах, можна зробити висновок про те, що ромська молодь, з високим рівнем ймовірності, не знає про існування або ж можливості особисто для себе у цих закладах. Так, жоден представник з числа опитаних молодіжних працівників не комунікував з ромською молоддю за власною ініціативою, ця категорія молоді в громаді в принципі не виокремлюється як група, яка потребує додаткових заходів або зусиль для включення. Молодіжним працівникам, ймовірно, не вистачає інформації про переваги залучення представників сегрегованих груп до своєї роботи, вони також не володіють інформацією про способи і підходи до такого залучення.

> *«В місті працює молодіжний центр. Він працює здебільшого з тими, хто вже туди ходить (активна молодь, яка до них сама приходить). Треба залучати інших. Молодіжний центр знаходиться недалеко від місця проживання ромів, але він їх не залуча – роми не є цільовою аудиторією (центру). Самі роми про цей центр мабуть і не знають.»* (за даними ГІ)

Маркери успішної ромської молоді і незадоволені потреби

У свою чергу, молодіжні працівники мають сформовану думку, що успіх серед ромів (в першу чергу молоді до 18 років) – це фінансова успішність, маркерами якої є наявність все тих же атрибутів забезпеченого життя – авто, телефон, житло, брендовий одяг. Разом із тим, фінансова захищеність – це і важливий аспект безпеки та доступу до прав і можливостей. Саме соціальна незахищеність призводить до вразливості ромів, які живуть в компактних поселеннях.

> *«Фінансова стабільність, можливість забезпечити себе та родину. Можливо трохи тягне за собою освіченість та освіту (це і безпеку буде підтримувати і доступ до прав більший.»* (за даними ГІ)

Втім, спираючись на досить обмежену інформацію про ромів у своїх громадах, молодіжні працівники припускають, що серед незадоволених потреб ромської молоді можна виділити наступні:

- Здобуття освіти (в першу чергу шкільної);
- Неформальну освіту (в першу чергу направлену на міжкультурну взвємодію);

Також молодіжні працівники відзначають, що для ефективного залучення ромської молоді до громадського життя в громадах, їхньою цільовою аудиторією у тривалій перспективі мають стати батьки ромських дітей.

> *«Щодо ромів – потрібно більше працювати з родинами (з батьками). Позитивні приклади, які ми спостерігали, це робота зі шкільною освітою. До цієї діяльності були залучені громадські організації. Позитивним результатом стало те, що в одній школі протягом одного навчального року збільшився відсоток відвідування школи ромськими дітьми.»* (за даними ГІ)

> *«Важливою є інформація про можливості, які є і про те, що участь у заходах є безпечною (для молодих ромів). Інформація не тільки для молоді, а й для їх батьків (бо від них залежить участь молодих ромів).»*
> (за даними ГІ)

Відносно шляхів донесення інформації виділяють в першу чергу посередників (ромські медичні або соціальні посередники) або осіб, до яких є довіра у ромський громаді. Інші шляхи «входження» в ромські громади молодіжні працівники не згадували. На загальній основі інформація про роботу молодіжних центрів поширюється через школи та інші заклади освіти. І хоча школи, дійсно, є тими державними інституціями, яким найбільше довіряють ромські родини, низька мотивація і рівень довіри до не-ромських середовищ з боку ромської молоді і їхніх батьків є суттєвими перепонами в тому, щоб відвідувати молодіжні центрі.

Тим не менше для залучення до окремих громадських і молодіжних активностей цей спосіб комунікації може бути дієвим.

> *«Доносили інформацію через школи. Доносили інформацію через неформального лідера ромської громади (“барона”) і така комунікація дуже допомогла. Також можна через інших авторитетних осіб (у ромський громаді); приклад – дві дівчинки 22-23 роки (спортсмени з тхеквондо, балотувались в місцеві органи влади)»* (за даними ГІ)

Стислі висновки розділу

Молодіжні працівники відмічають, що ромська молодь не включена до спільноти міста/населеного пункту, є відокремленою. Існує недовіра і стереотипи з обох сторін: щодо ромів у місцевого населення (втратити майно, чи бути обманутим), і щодо місцевих жителів з боку самих ромів (відчуття потенційної небезпеки – ризик дискримінації, образи, відторгнення).

Основними проблемами залучення ромів до громадського життя молодіжні працівники виділяють: закритість ромської громади, відсутність прямої комунікації з ромськими громадами; укорінені взаємні стереотипи (щодо шкоди від ромів – у не-ромів, в першу чергу старшого покоління (на думку респондентів), і щодо безпеки молодих ромів – у старшого покоління ромів).

Результати дослідження демонструють потребу в налагодженні двостороннього зв'язку між місцевими молодіжними працівниками і представниками ромських громад. Практика посередництва або ж участі активної ромської чи не-ромської молоді продемонструвала свою ефективність.

Молодіжним працівникам в громадах, де є помітні/чисельні ромські етнічні спільноти варто включати до свого порядку денного компонент із інклюзії ромської молоді до місцевого соціального молодіжного контексту. Водночас, молодіжні працівники потребують більше інформації про специфіку роботи із ромськими спільнотами, особливості залучення із врахуванням наявних бар'єрів (як то: наявність стереотипів та закритості ромської спільноти).

Участь ромських молодіжних організацій може полягати у: виявленні на місцях таких активних представників з числа молоді, організації спільних заходів на базі молодіжних центрів, спільне вивчення потреб ромської молоді на місцях (властивих саме цьому регіону або місцевій спільноті) та можливостей, які можуть бути доступні у співпраці з молодіжними працівниками.

ПРАЦІВНИКИ СФЕРИ ОСВІТИ ПРО РОБОТУ ІЗ РОМСЬКОЮ МОЛОДДЮ

Респонденти цієї категорії належать, перш за все, до групи представників управлінь освіти, тобто самостійно не здійснюють педагогічний або інший навчальний процес. Водночас, вони володіють інформацією про особливості освітнього процесу для представників різних соціальних та етнічних груп на місцевому рівні.

Загальний тренд, виявлений в межах дослідження, свідчить про те, що учні, які належать до ромського етносу, не становлять для працівників освіти певної спеціалізованої категорії, навіть у тих громадах, де роми можуть навчатися, наприклад, в одному закладі освіти (за територіальною ознакою – заклади освіти можуть знаходитися близько до місць компактного або масового поселення ромів у населеному пункті, саму тому його відвідує значна частина ромських дітей).

Узагальнене сприйняття ромської молоді і ромських громад в цілому

Працівники освіти досить критично і, почасти, стереотипно характеризують ромські громади (ромську молодь зокрема). У своїх судженнях респонденти спираються на досвід педагогів, особистий (невеликий) досвід комунікації із ромською молоддю та судження інших жителів їхніх громад.

- **“Пасивна”** – «це стосується молоді в нашому регіоні загалом. Це регіональна тенденція. Не був популярним молодіжний активізм взагалі, було формальне залучення молоді. 2-3% молодих людей і вони всюди)»;
- **“Ніяк”** – вони не активні ми про них нічого не знаємо;

Респонденти, які увійшли до вибірки дослідження, в цілому, мало поінформовані про ромські громади та їхню специфіку. Не в усіх регіонах / населених пунктах ромські громади і їхні представники є «видимими» або ж помітними.

Представники управлінь освіти досить формально характеризують взаємини між ромськими і не-ромськими учнями, наполягаючи на відсутності дискримінації та інших соціальних перепон щодо ромів. Серед суттєвих бар’єрів у здобутті освіти ромською молоддю представники управлінь освіти вважають невідвідування шкіл, низький рівень залучення ромських батьків до мотивування дітей здобувати освіту тощо. При цьому працівники освіти не наводили прикладів того, як ці проблеми вирішуються на рівні їхніх громад. Респонденти спостерігають позитивну динаміку щодо відвідування ромськими дітьми шкіл, і вступу ромської молоді до вищих навчальних закладів. Ромська студентська молодь дає позитивних сигнал як своїй громаді, так і суспільству в цілому.

«Шкільна і університетська молодь спокійно спілкуються (особливо коли немає різниці в соціальному статусі сімей). Почала спостерігати збільшення ромської молоді серед шкільної і університетської молоді 3-5 років тому. Щодо ромів, які навчаються в університеті немає стереотипів – навпаки, це сприймається дуже позитивно з боку суспільства» (за даними ГІ)

Однак справедливим буде відмітити, що працівники освіти не працюють з ромською молоддю як з певною цільовою групою – ні в громадах, де роми проживають компактно, ні в тих населених пунктах, де ромська спільнота менш видима і проживає дисперсно.

З одного боку, передбачуваним аргументом на користь того, щоб не виділяти ромів як окрему категорію для проактивної і цільової роботи із заохочення до навчання є типове «рівне і однакове ставлення для всіх без винятку учнів не залежно від їхньої етнічної приналежності».

Цей аргумент є заздалегідь обмежуючим і таким, який не враховує ряд соціальних особливостей представників групи, і відтак легітимізує відсутність «позитивних дій»[14]щодо неї.

Бар'єри для взаємодії

Так, однією зі складнощів у взаємодії з ромськими учнями та їхніми батьками, на думку працівників сфери освіти, є складний процес «входження» в контакт, вибудови довіри. Часто для залучення дітей до різних видів громадської активності необхідний дозвіл старшого члена родини, і це необхідно враховувати при плануванні заходів із неформальної освіти.

«Під час навчання важко мати в них авторитет (щоб вони прислухались). Навіть маєш здзвонитися зі старшим родичем, щоб вони кудись відпустили (студентів), (старші дозволили їм) прийняти в чомусь участь» (за даними ГІ)

Працівники освіти відмічають певного роду пасивність з боку ромів – (*«не бажають змінюватись, приймати участь у загальноміському житті»*). Тобто, не беручи до уваги особливостей взаємодії із ромськими громадами, про які йшлося вище, працівники сфери освіти також очікують ініціативності з боку ромів. Працівники освіти не виключають серед бар'єрів до більшої інтеграції ромів у життя громади і наявність стереотипів щодо низ з боку жителів громад.

---

[14] Позитивні дії – спеціальні тимчасові заходи, що мають правомірну об›єктивно обґрунтовану мету, спрямовану на усунення юридичної чи фактичної нерівності у можливостях жінок і чоловіків щодо реалізації прав і свобод, встановлених Конституцією і законами України. Див. https://ips.ligazakon.net/document/TM058172

«Заважають стереотипи (з боку суспільства) і небажання змінюватись (зі сторони ромів)» (за даними ГІ)

Втім, працівники освіти також спостерігають і такі перешкоди на шляху до більшої інтеграції ромів, які є похідними від «традицій» спільноти. Це ще раз піднімає питання розуміння та інтерпретації культурних традицій тієї чи іншої групи:

- гендерна нерівність (у молодих ромок більше обмежень, їх забирають зі школи у ранньому віці);
- схильність ромської родини різко змінювати місце проживання і виїжджати разом із неповнолітніми дітьми (на якийсь час або періодично – виїзди на сезонні роботи тощо);
- консервативність поглядів батьків на життєвий шлях молодих ромів (одруження, влаштування на роботу або заняття сімейною справою – наприклад, торгівлею).

«... для молодих ромів часто це нав'язаний спосіб життя, бо вони не бачили іншого... Як людина в 12-13 років може чітко сказати, що їй потрібно одружитись?» (за даними ГІ)

Водночас, більшість респондентів намагаються не генералізувати ромські спільноти – вони особисто знайомі з «більш сучасними» ромськими родинами і цілковито підтримують їхній спосіб виховання і соціалізації дітей.

«У ромської молоді теж спостерігається вплив родин і деяка консервативність. Деякі родини більш традиційні, деякі родини більш "сучасні". В сучасних родинах – дозволяють молодим ромам обирати з тих можливостей, що ті бачать для себе» (за даними ГІ)

Молодіжна і громадська активність серед ромської молоді

Ромська молодь, на думку працівників освіти, мало обізнана про можливості залучення до молодіжних центрів і громадської активності. Беручи до уваги наведені вище думки щодо складності взаємодії із ромськими громадами, а також позицію щодо «небажання ромів долучатися до життя громади» в тому числі і через наявність стереотипів та упередженого ставлення, цілком логічним видається і відсутність громадської активності з боку ромської молоді на місцевому рівні.

> *«Якби роми були більше обізнані про свої права і можливості вони б мали можливість долучитись до молодіжних центрів і молодіжних просторів. Де їх приймали б і допомогли. Наш центр, наприклад налаштований на співпрацю з ромами, але роми туди не приходять.»* (за даними ГІ)

Водночас, можливості молодіжних центрів цілком дозволяють, на думку працівників сфери освіти задовольняти можливі потреби ромської молоді у спілкуванні, інтеграції і соціальній взаємодії із широкими верствами. Про брак інформації і розуміння працівниками освіти становища і реальних потреб ромської молоді свідчить і неможливість ними сформулювати бодай орієнтовні види активності та способи залучення до них ромської молоді.

> *«Молодіжні хаби є: "1991", "Спалах", більш авангардні приміщення, але вони всі спеціалізовані. Молодіжні хаби можуть задовольняти проблеми ромської молоді (вони відкриті для всіх, молодь там працює). Ромська молодь там не працює, але чи відвідує чи ні, – не можу сказати. Молодіжні центри в нас існують формально в бібліотеках. Для мене вони не є спільним простором»* (за даними ГІ)

Стислі висновки розділу

Респонденти з числа працівників освіти потребують більше інформації щодо специфіки роботи із ромськими громадами. Брак інформації та нерозуміння підходів до роботи із залучення молоді до отримання освіти вкорінює стереотипи щодо ромів на рівні громад і формує нереалістичні очікування від представників ромської спільноти: *«не звертаються, не хочуть вчитися, не беруть участь в житті громади тощо»*.

Сприйняття працівниками освіти ромської спільноти досить подібне до того, як її сприймають молодіжні працівники. Водночас, будучи частиною усталеної системи, працівники освіти більш зарегульовані процедурами у своїй роботі і мають менше неформальних інструментів для неформальної взаємодії.

Для прицільної роботи із ромською молоддю на рівні громади, зокрема, у сфері освіти та інших сферах, на рівні громади має бути проведена робота із оцінки чисельності, вивчення соціальних умов і становища ромських родин, і спільним із представниками ромських громад пошуком потрібних рішень. Жоден респондент не згадував про подібну двосторонню взаємодію і спроби вивчити реальні потреби представників ромської громади. Декларуючи рівне ставлення незалежно від етнічної належності жителів, представники в тому числі і сфери освіти знімають з себе відповідальність за здійснення «позитивних дій» по відношенню до ромських жителів.

МІСЦЕВА ВЛАДА ПРО РОМІВ ТА РОМСЬКУ МОЛОДЬ

До певної міри представники органів місцевої влади є найбільш обізнаною категорією щодо умов і становища ромських громад у своїх населених пунктах. Що є цілком логічним – як правило саме органи влади володіють статистикою щодо чисельності жителів, наявності соціально вразливих верств населення в місті або селищі та інформацією про звернення, із якими жителі можуть звертатися до органів місцевої влади.

Водночас, органи місцевої влади також оперують досить формально і почасти стереотипно схильні характеризувати ромські громади. Окремі респонденти зауважили позитивну динаміку інтеграції ромів у життя громади. Ромську молодь як окрему категорію для взаємодії органи місцевого самоврядування не виділяють. Під час інтерв'ю респонденти не наводили конкретних прикладів звернень, історій мешканців ромського походження або конкретних цифр. В громадах чи регіонах, де роми не становлять значної частини місцевих жителів, місцева влада оперує досить загальними фразами.

> *«Непристосовані до більш тісної взаємодії»* (в місті ромів майже зовсім не видно, більше скупчені в сільський місцевості, молодші роми там вчаться і працюють);
>
> *«Виходять з тіні»* (роми почали бути помітними: працевлаштовуються, навчаються у школі та ВНЗ, захищають свої права; більш активні молоді роми стають більш помітними в громаді, помітна їхня громадська і суспільна діяльність);
>
> *«Ромська молодь не помітна в житті міста»* (тут, перш за все, йдеться про тих жителів громади, які обіймають якісь посади в органах місцевої влади – респондент стикався з ромською молоддю всього один раз по роботі і всього з однією людиною);
>
> *«Невелика громада; ромів в місті не зустрічала»* (стикалась тільки у питаннях, пов'язаних із відвідуванням ромськими дітьми шкіл; окремі ромські сім'ї є благоотримувачами гуманітарної та інших видів соціальної допомоги людям із вразливих категорій).

В цілому, не дивлячись на те, що органи місцевого самоврядування і є більш обізнаною щодо ромських громад категорією респондентів, вони вказують на відсутність сталої взаємодії із представниками ромських громад. Зокрема, найчастіше співпраця або спілкування відбувається із обмеженим колом (частіше за все) – представниками громадських організацій, які самі не представляють інтереси ромської молоді.

З однієї сторони, це є цілковито зрозумілою практикою – місцева влада йде на контакт з проактивними мешканцями і, як правило, відповідає на запит, який наявний з боку представників різних спільнот. З іншого боку, зважаючи на закритість ромської спільноти, яку визнають і решта груп респондентів, взаємодія з обмеженим колом представників ромських громад суттєво обмежує врахування інтересів найбільш вразливих жителів ромських громад. Реальна кількість запитів з боку ромів до влади незначна. Про це свідчать і відповіді респондентів, і дані попередніх досліджень – загальний рівень довіри ромів до органів влади (в тому числі і до місцевої влади) досить низький – більша частина ромів (74%) скоріше або повністю не довіряють органам влади[15].

> *«Був єдиний випадок, що молодий ром хотів відвідувати школу мистецтв, але у родини не було грошей на відвідування. Було вирішено позитивно: знімали сюжет, було зібрано гроші»* (за даними ГІ)

Взагалі робота із молоддю органами місцевого самоврядування розцінюється, здебільшого, в культурницькій, спортивній площинах і у сфері благоустрою населених пунктів. Респондентам було досить складно сформулювати в чому саме полягає залучення молоді на рівні міста окрім участі у культурно-масових і спортивних заходах.

За словами опитаних представників органів місцевої влади, в житті міст ромська молодь не помітна. Варто зауважити, що до участі в опитуванні були запрошені представники тих громад, в яких кількість ромів не є чисельною. В основному, про ромів знають у громаді завдяки їхній культурній діяльності (танцювальні, творчі колективи) на офіційних заходах. Проте, навіть така присутність ромів є не всюди. Рівень інтеграції і включення ромів у наявні процеси в громаді і діючі молодіжні активності (загальні, а не суто ромські), на думку представників органів місцевої влади, є також невисоким. Оцінюючи рівень залученості як молоді в цілому, так і ромської молоді зокрема, за «драбиною участі Харта»[16], він полягає частіше в «художньому оформленні» заходів, що становить 2-гу позицію з 8-ми. Найвищий – 8-й рівень залученості полягає у залученості молоді до ухвалення рішень.

> *«Ромська молодь непомітна, помітні поодинокі представники (танцювальні колективи, творчі колективи). В нашій громаді взагалі мало ромів. Ромськи заходи іноді трапляються, але це більш родинні (дуже закриті)»* (за даними ГІ)

> *«Про ромську молодь і її діяльність мало відомо. Немає ромських заходів (роми жодного разу не звертались – "навіть щодо співів або танців"; можливо у них немає лідера, або ніяка організація ними не опікується»* (за даними ГІ)

---

15 Дослідження «Виявлення правових потреб представників ромських громад». Харківський інститут соціальних досліджень 2015 р. Див.: http://diversipedia.org.ua/sites/default/files/romi_print_blok.indd_.pdf

16 Модель залучення молоді «Драбина участі Харта». Див. https://dismp.gov.ua/model-uchasti-molodi-v-protsesakh-ukhvalennia-rishen/

Серед нагальних проблем молоді взагалі представники органів місцевої влади виділяють:

- працевлаштування молоді (вважають, що проблема не може бути вирішена на рівні громади і потребує зусиль на центральному рівні);
- працевлаштування молоді тягне за собою проблему відтоку молоді із невеликих міст – як всередині країни (внутрішня трудова міграція), так і за кордон – тимчасове або постійне працевлаштування на виробництвах у Польщі, Чехії, Німеччині.
- якісного дозвілля молоді (проблема частково вирішується курсами, облаштуванням місць для прогулянок та відпочинку, організацією молодіжних центрів в бібліотеках, однак такі місця відпочинку мають бути більше популяризовані серед молоді).

У свою чергу, проблеми транспортного сполучення, наявності житла для молодих сімей також накладають додатковий відбиток на перелік, зазначений вище.

> *«Спільна для всієї молоді проблема транспортного сполучення (останні автобуси в сільські райони близько 20-ї години, що обмежує можливості і час перебування в місті на міських заходах»* (За даними ГІ)

Специфіка тої чи іншої групи накладається відповідно до тих характеристик, які можуть ці проблеми обтяжувати – наприклад, для ромської молоді це можуть бути наступні:

- дискримінація або наявність стереотипів щодо ромської спільноти;
- соціальна незахищеність родин (особливо у компактних поселеннях);
- відсутність загальної освіти або низький рівень освіти;
- знання державної мови;
- недостатній рівень соціалізації – навички взаємодії в міжкультурному середовищі.

> *«Взагалі у нашій громаді ставлення до ромів більше схоже на ставлення до інших більш бідних дітей, не дуже здібних до навчання.»* (за даними ГІ)

Представники місцевої влади впевнені, що ромська молодь може вільно відвідувати молодіжні хаби (в тому числі молодіжні центри, або бібліотеки) і задовольняти проблеми у спілкуванні. Водночас, як вже йшлося вище, респонденти не враховують при цьому наявність інших факторів, які, по суті, є бар'єрами для ромів.

Фактично, представники органів державної влади самі ж і підтверджують свої слова про те, що ромська молодь не користується спільними молодіжними просторами і не бере активну участь в молодіжних проєктах громади.

«Пропонували ромській молоді користуватися приміщенням нашого міського ГО, вони відмовились, шукали власне приміщення...»
(за даними ГІ)

«Є молодіжний центр. Але він зосереджений на роботу з молоддю до 23 років.
Ромська молодь теж може користуватись, але участь одинична.
Більш старша молодь не має місця для дозвілля, вони створюють свої осередки...(щодо ромської молоді не дуже обізнана).»

Громади, на думку представників органів місцевого самоврядування, повинні мати більше доступу до інформації про інклюзію та інтеграцію представників різних груп. Більше того, один з респондентів з числа представників органів місцевого самоврядування особисто сформулював запит на інформацію про те, які методи ефективної взаємодії з представниками ромських громад можуть застосовувати органи влади, представники сфер освіти і молодіжної політики для того, щоб залучати ромів на більш системному рівні.

«На загальнонаціональному рівні треба постійно підкреслювати рівність доступу людей різних національностей до наявних можливостей (в першу чергу у своїх громадах).» (за даними ГІ)

Стислі висновки розділу

Представники місцевої влади в громадах із відносно невеликим відсотком ромського населення не схильні виокремлювати ромські громади і їхню проблематику з-поміж інших жителів громад. Аргументом на користь цієї позиції виступають декларації у «рівному і однаковому ставленні до всіх незалежно від національної або етнічної приналежності».

Більша частина не змогла хоча б орієнтовно назвати кількість ромів у їх місті. Проте всі відмітили, що ромів небагато, або невеликий відсоток. Складається враження що оскільки роми становлять «невеликий відсоток» в громаді, то для влади їхні проблеми не становлять «великого інтересу». Тобто роми сприймаються як відносно невеликий прошарок суспільства, не активний, малозабезпечений. При цьому у окремих представників місцевих органів влади є розуміння, що положення ромів обтяжується наявними в громадах стереотипами.

ВИСНОВКИ

Найбільш повно щодо потреб ромської молоді серед усіх учасників дослідження обізнані ромські активісти – вони активно взаємодіють із різними ромськими громадами (як тими, які проживають у компактних поселеннях, так і тими, які проживають дисперсно; представники цієї категорії респондентів також, у своїй більшості, мають досвід взаємодії із представниками місцевої влади, тож мають уявлення і про способи залучення органів місцевої влади до співпраці).

Ромські активісти називають потреби ромської молоді, які характерні для їхніх однолітків не-ромського походження. Серед них – отримання освіти, працевлаштування, способи проведення дозвілля у населених пунктах, в яких вони проживають. Однак важливими чинниками, які суттєво впливають на сучасне становище ромської молоді і перспективу інтеграції є ряд характеристик, які можуть бути притаманні ромським громадам, що проживають у компактних поселеннях або є соціально закритими і консервативними. Серед таких характеристик варто відмітити:

- складнощі з отриманням освіти (низька мотивація батьків заохочувати дітей отримувати базову загальну освіту);
- вразливе соціально-економічне становище (як похідна від проблеми відсутності освіти і, відповідно, неможливості працевлаштуватися);
- низький рівень соціальних навичок і взаємодії із жителями громад поза ромською спільнотою;
- дискримінаційне і упереджене ставлення по відношенню до ромської спільноти з боку місцевих жителів – це є однією з провідних причин «закритості» ромських громад;
- патріархальний розподіл гендерних ролей всередині ромських громад, зокрема, що стосується отримання освіти дівчатами, як похідна від цього – проблема ранніх шлюбів;
- консервативні традиції в окремих субетнічних групах щодо виховання молоді, обмеження у вільному виборі професії, заняттях тощо – це може спостерігатися саме в закритих ромських спільнотах.

Ці та інші характеристики напряму впливають на рівень обізнаності ромської молоді про права, можливості і перспективи взаємодії у сфері молодіжної діяльності та активізму на місцевому рівні.

Найчастіше ромська молодь представлена в громадському житті міста в якості культурних або розважальних діячів – таку характеристику, здебільшого дають представники органів місцевої влади. За суб'єктивними оцінками ромських активістів, відсоток ромської молоді, залучений до такої активності на рівні громад – незначний. Переважна більшість представників ромських громад є слабко інтегрованою у життя своїх населених пунктів. Слова ромських активістів підтверджують і молодіжні працівники, і працівники сфери освіти.

Справедливо буде відмітити, що за оцінками органів місцевої влади, залучення молоді громад взагалі також полягає в участі в спортивних, розважальних та інших заходах. Згідно «Драбини участі Харта», такий рівень залученості молоді в життя громади становить 2 з 8-ми можливих рівнів.

У переважній більшості ані молодіжні працівники, ані працівники сфери освіти, і органів місцевого самоврядування не обізнані про точну кількість ромського населення, яке проживає у їхніх громадах; оцінка поточного становища ромів у громадах, як правило, базується на суб'єктивних відчуттях респондентів, поодинокому особистому досвіді і на словах знайомих. Тобто у більшості своїй такі оцінки містять стереотипні твердження про ромів.

Спілкування з усіма респондентами з числа молодіжних працівників, працівників сфери освіти та органів місцевого самоврядування підтверджує, що на рівні громад місцева молодіжна політика перебуває на етапі формування: у респондентів відсутнє стратегічне бачення розвитку цієї сфери, і на рівні тактичних дій активність у цій сфері, здебільшого, полягає у проведенні заходів для молоді (культурно-просвітницькі або спортивні масові події).

Питання залучення молоді до життя громади, як засвідчують результати інтерв'ю з представниками органів місцевої влади, не є сьогодні пріоритетним з-поміж інших соціальних, економічних та інфраструктурних проблем. Жоден з респондентів не згадував про залучення молоді до ухвалення рішень щодо громади. Сприйняття ролі молоді в громадах потребує суттєвої просвітницької роботи на місцевому рівні.

Місцева влада і працівники сфери освіти та молодіжні працівники потребують також більшої інформації про доцільність і перспективи розбудови інклюзивних громад – із залученням всіх без винятку верств населення. Представники цих категорій респондентів, здебільшого, очікують ініціативності та взаємодії з боку самих представників ромської молоді – тобто вони готові «допомагати», «сприяти», але поки що не розглядають підхід позитивних дій у роботі із ромськими громадами і ромською молоддю.

В громадах, де присутня активна ромська молодь, яка здатна сформулювати свій запит і сконтактувати з місцевою владою та молодіжними працівниками (наприклад, щодо подій або тематичних заходів), заходи із залучення ромської молоді відбуваються. У переважній більшості інших громад, де взаємодії із ромськими громадами немає або вона сконцентрована на співпраці з одним-двома лідерами культурних ромських товариств, які не представляють інтереси молоді, ромська молодь у своїй більшості залишається виключеною із суспільних процесів.

Наявна «сервісна» парадигма, у якій сьогодні, здебільшого, реалізується молодіжна політика в громадах, потребує перегляду – за участі ромських активістів, зацікавлених у просуванні ідеї інтеграції і залучення ромської молоді.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЗА ПІДСУМКАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

ОРГАНАМ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

1) Органам місцевої влади налагодити активну співпрацю із ромськими громадськими об'єднаннями, а також організаціями, які тісно співпрацюють з ромськими громадами. Залучати їх для консультацій при розробці цільових програм, а також для медіації при комунікації з представниками ромських громад.
2) З метою вивчення соціального становища місцевих ромських громад та їхніх потреб, місцевим органам влади провести локальне дослідження потреб та рівня залученості ромської молоді до загальних ініціатив та процесів, що проводяться в роботі з молоддю на місцевому рівні.
3) Місцевим органам влади започаткувати та проводити через канали соціальних служб систематичну роз›яснювальну роботу з ромськими батьками, щодо важливості отримання ромськими дітьми шкільної освіти.
4) За підсумками вивчення соціального становища ромських громад на місцевому рівні місцевим органам влади у співпраці з органами громадянського суспільства створити безоплатні місця для участі ромської молоді у позашкільних гуртках, спортивних секціях, музичних школах та інших установах та ініціативах, що допомагають розвитку та соціальній інклюзії дітей в громаді, в тому числі, і з ромських спільнот.
5) Місцевим органам влади у співпраці з органами громадянського суспільства та лідерами громадської думки, які користуються авторитетом серед ромської спільноти (в тому числі через релігійні установи) організовувати святкові та іншого роду заходи (як суто в ромських громадах так і спільно з представниками інших культур та етносів) для побудови культурного діалогу та створення довірливих відносин.
6) Розробити та впровадити як обов›язковий курс підвищення кваліфікації для всіх представників органів державної влади, сфери освіти, молодіжної роботи та інших служб та органів, щодо дотримання толерантності та протидії поширенню мови ворожнечі та дискримінації щодо ромів.

МОЛОДІЖНИМ ПРАЦІВНИКАМ

7) Всім зацікавленим представникам молодіжної та освітньої сфери при встановленні контакту із ромською молоддю і здійсненні спроб залучення їх до співпраці зважати на рівень включеності молоді до соціальних процесів (наявність освіти, кола спілкування, яке виходить за межі ромської етнічної спільноти, взаємодії всередині ромської громади, рівня закритості спільноти, до якої вони належать тощо).
8) Розробка та включення в программу «Молодіжний працівник» знань про специфіку роботи з ромською молоддю, та залучення представників ромської національної меншини до проходження навчання роботи з молоддю та створення пулу "ромських молодіжних працівників" як посередників для роботи з ромською молоддю та ромською громадою в цілому.

ПРЕДСТАВНИКАМ СФЕРИ ОСВІТИ

9) Регіональним управлінням освіти на місцях провести якісне дослідження та моніторинг в закладах освіти, які знаходяться в місцях компактного проживання ромського населення та в яких навчаються ромські діти для встановлення рівня включеності ромських дітей в освітній процес. За сприяння ромських громадських організацій розробити стратегічні плани щодо поліпшення якості надання освітніх послуг.
10) Управлінням освіти та закладам освіти, які знаходяться у місцях компактного проживання ромських громад та де потенційно навчається велика група ромської молоді, впровадити позицію ромського помічника вчителя, який би допомагав дітям виконувати домашнє завдання та ін. та виступав посередником між закладами освіти та ромськими родинами, що значно покращить процеси навчання та успішність, в разі дисперсного проживання ромів впровадити подібну посаду на базі молодіжного центру